

І. М. Кулинич
(Київ)

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ТА ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У ДЗЕРКАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Визвольна війна українського народу середини XVIII ст. викликала великий інтерес серед західноєвропейської громадськості. «Природно, — відзначає Д. С. Наливайко, — що особливо значним був резонанс Визвольної війни 1648—1654 рр. в Німеччині, сусідній з Річчю Посполитою. Вісті й чутки про “велику козацьку війну” буквально затоплювали країну; їх приносили найманці, які тисячами служили в польському війську, комерсанти й агенти різних держав, а також єзуїти, місіонери, євреї-лихварі, які були виметені з України бурею народного гніву і які у великій кількості осідали в Німеччині... На основі розповідей всіх цих людей склалися реляції і повідомлення німецьких часописів, а також брошури, памфлети й “летючі листки” німецькою й латинською мовами, що розходилися по всій країні та за її межами»¹.

Особливо уважно стежив за розгортанням Визвольної війни українського народу барнденбурзький курфюрст Фрідріх Вільгельм I, який був зацікавлений у підриві могутності Речі Посполитої, об'єднанні Пруссії, що перебувала в васальній залежності від Польщі, з Бранденбургом і створенні єдиного та сильного європейського королівства².

Як вважають українські історики (Ю. Мицик, Д. Наливайко), однією з перших брошур про події в Україні того часу була «Докладна й достовірна реляція про хід жорстокої і кривавої війни, яку з недавніх пір ведуть проти Польщі козаки й татари», видана німецькою мовою в Аугсбурзі 1649 р. Того ж року була опублікована латинською мовою «Реляція про славетну експедицію», яка згодом була перекладена на німецьку і польську мови. Це видання з апологічних позицій трактувало похід польської армії під Зборов, зображуючи Зборовську битву як переможну для Польщі³.

Офіційну точку зору Речі Посполитої виражала і брошура «Коротке узагальнююче повідомлення про те, що відбувалося у серпні цього року на Русі між польською королівською партією, з одного боку, і козаками, а також татарами — з другого, до підписання миру. З цілком достовірних повідомлень тих, хто безпосередньо брав участь в подіях, взято і видано прихильному читачеві. Року 1649.»⁴

Одним з дуже цікавих німецьких видань, в якому наводилося загальне висвітлення першого етапу Визвольної війни українського народу, була невелика анонімна брошура «Про новий заколот козаків проти Корони Польської...», що побачила світ також у 1649 р. Як і попередники, її автор перебував на прошляхетських позиціях, гіберболізував страхіття «великої козацької війни», засуджував варварів-козаків та селянську сірому, яка піднялася слідом за козаками⁵. Матеріали цих реляцій, донесень і повідомлень тиражувалися в згаданих вище «летючих листках».

З 1634 по 1738 рік у Франкфурті-на-Майні виходило своєрідне видання хронікального типу під назвою «Театр Європи, або докладний і правдивий опис всього, гідного згадки в історії, що відбувалося, переважно в Європі і Німеччині». («Theatrum Europaeum»), яке базувалося вже на конкретному матеріалі та на різноманітній документальній інформації. В шостому і сьомому томі «Театру Європи» (всього їх було видано 21), написаними маловідомим німецьким істориком, уродженцем м. Регенсбурга Йоганом-Георгом Шледером, йдеться про Визвольну війну українського народу. Автор виступає захисником магнатсько-шляхетської Речі Посполитої, а повсталі маси українців називає «реbelіантами», «розбійниками», «гультьями», ворогами «законного монарха». Та, не зважаючи на всю тенденційність Шледера, в його свідченнях містяться дуже цікаві факти з історії Визвольної війни, так би мовити, цінні «визнання противника» повсталого українського народу⁶.

На початку 1657 р. до Б. Хмельницького у Чигирин прибуло шведське посольство Веллінга, у складі якого був німецький священник Конрад Якоб Гільдебрандт. Він вів щоденник, на основі якого в 1668 р. були написані «Подорожні нотатки», знайдені пізніше в архіві Штеттіна⁷. Цей твір опублікували німецькі істрики в кінці минулого століття, а окремі його розділи, де йдеться про Україну, переклав у 1937 р. на українську мову Д. Оляччин⁸. Використовуючи цю працю, дослідник знайде в ній конкретні замальовки очевидця з життя маловідомої для її автора України, починаючи від політики гетьмана Б. Хмельницького до побуту й

звичаїв українських селян. Звичайно, що найбільший інтерес в нотатках становить розповідь пастора про аудієнцію членів шведського посольства у Хмельницького, під час якої розмова велася латинською мовою. Змальовуючи хоробрість козаків у Визвольній війні, Гільдебрандт говорить, що вони «невтомно йдучи на ворога, палили його і безпощадно били»⁹. Дуже цікавими є ті сторінки, де йдеться про поведінку українського гетьмана в побутовій обстановці. Без упередженості й ворожості ставиться Гільдебрандт і до повсталого українського селянства, але причини Національно-визвольної війни трактує дещо звужено, на перший план висуваючи жорсткий визиск трудових прошарків населення з боку орендарів, лихварів та торговців¹⁰.

Певні відомості про Україну періоду Визвольної війни містяться в щоденнику дипломата, німця за походженням, Йоганна Майера, зокрема, про події під Берестечком у 1651 р., про тяжке становище полонених в татарській неволі, про суперечності Б. Хмельницького з полковником Гладким, про битву під Красним і загибель Д. Нечая, про поразку польських військ від загонів І. Богуна, про повстання селян в Польщі під проводом Костки Наперського і т. ін.¹¹

Варто окремо зупинитися на працях Йахима Пасторія, зокрема, на його творі «Скіфсько-козацька війна, або про змову татар, козаків і руської черні проти Польського королівства»¹². І хоч Пасторій вважається польським істориком (його справжнє прізвище — Хіртенберг), але його батько був німецьким пастором, а праця «Скіфсько-козацька війна», що вийшла у 1652 р., латинською мовою у Гданську, послужила джерелом компіляцій для деяких західноєвропейських творів про Визвольну війну українського народу. Праця охоплює події в Україні з 1648 по 1651 рік (до Білоцерківського миру). Згодом її матеріали лягли в основу більш широкого твору «Історія Польщі» (1685 р.) та ряду інших. Незважаючи на те, що Пасторій виступав захисником інтересів правлячих кіл Речі Посполитої, в його творах подано узагальнюючу картину Визвольної війни, що сприяло широкій популярності автора в європейських країнах, особливо в Польщі, Німеччині, Франції. Його «Скіфсько-козацька війна» була тим джерелом, з якого брали фактичний матеріал з історії України німецькі історики та юристи¹³.

В 60-х роках XVII ст. у Німеччині продовжували виходити праці, присвячені Визвольній війні українського народу під проводом Б. Хмельницького. Так, у 1666 р. в Нюрнберзі з'явився твір з характерною для того часу дуже довгою назвою «Новий

польський Флорус, правдива й достовірна розповідь про криваві війни, які нинішній польський король Його Величність Ян Казимір вів з початку свого правління до нинішнього дня в різні роки проти козаків, татар, московитів, шведів, бранденбурзього курфюрста, седмигородців»¹⁴. Вважають, що його автором є німецький історик Еразм Франціск. Понад 300 сторінок першої частини цієї праці відведено Визвольній війні. Автор висвітлює всі події війни з позицій польсько-шляхетської Польщі. Понад 60 стрінок книги присвячено опису битви під Берестечком.

В останній третині XVII ст. в західноєвропейських країнах з'явилося ще чимало видань, в яких в тій чи іншій мірі відображена Визвольна війна українського народу. Найбільша увага цій події приділена у нарисі «Козаки», вміщеному в німецькому пер'одичному збірнику «Космографічно-історичний театр» за 1688 р., який виходив в Аугсбурзі¹⁵. Тут вперше визвольна боротьба українських козаків і селян названа «народною війною».

Значну увагу Визвольній війні приділив також С. Пуфендорф у своєму «Вступі до історії основних європейських держав», (1682 р.). Ця праця була перекладена на російську мову у 1711 р.¹⁶

Матеріали про Визвольну війну зустрічаються також у туристичних путівниках, які почали виходити в Європі у другій половині XVII ст. Зокрема, в одному з них, що з'явився німецькою мовою у Аугсбурзі в 1687 р., про гетьмана Б. Хмельницького говориться, що «був це досвідчений і вчений вояк. Після перемоги під Корсунем він приєднав до повстання проти поляків селян і татар...»¹⁷

В цілому зазначимо, що існує значна німецькомовна література про Визвольну війну українського народу 1648—1654 рр., яка виходила в другій половині XVII ст., але, на жаль, більшість матеріалів (реляції і повідомлення, брошури, памфлети, «летючі» листки) ще лишаються незібраними й невивченими, хоч певні кроки в цьому напрямі останнім часом вже й зроблено українськими істориками (Ю. А. Мицик, П. П. Ковальський, Д. С. Наливайко, С. М. Плохій).

¹ *Наливайко Д.* Козацька християнська республіка. (Запорозька Січ в західноєвропейських літературних пам'ятках). — К., 1992. — С. 212.

² *Оляшин Д.* Українсько-бранденбурзькі політичні зносини в 1648—1657 рр. // ЗНТШ. — 1931. — Т. 151. — С. 154—158.

³ *Мицик Ю. А.* Записки иностранцев как источник по истории Украины (вторая половина XVI—середины XVII в. — Днепропетровск, 1981. — С. 45.

⁴ Kurzer summarischen Bericht, was im Monath Augusto dieses Jahres zwischen den Parteyen koniglicher polnischer Seiten und den Cosaken sambt den Tatern in Reusland und Deroselbe gegent biss zu erhaltenem Friedem passiret und vorgeauffen. Aus glaubwürdiger communication der jenigen beyder action selbst gewesen dem gunstigen Zeser Zu gut zusammen gezogen und aussgefertieget. Anno 1649.—Див: *Мыцьк Ю.А. Малоизвестный немецкий источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг. // Исследования по истории русско-германских отношений. — Днепропетровск, 1978. — С.155—164.*

⁵ Grundliche und Denkwürdige Relation der neuliche Cosaken Spruch wider die Cron — Polen. — 1649.

⁶ Див: *Ковальский Н.П., Мыцьк Ю.А. Немецкое историческое сочинение «Theftgrum Eugoraеum» об освободительном движении украинского народа в первой половине XVII века // Вопросы рабочего и национально-освободительного движения. — Днепропетровск, 1975. — Вып. 2. — С.120—135; *Наливайко Д.С. Украина другої половини XVII ст. // Український історичний журнал. — 1971. — № 1. — С.135.**

⁷ *Hildebrandt K.J. Dreyfache Königl. Schwed. Zegations—Reis—Beschreibung ihn Siebenbürgen die Ukrain ung Türkey nacher Constantiopol.*—Див: *Січинський В. Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. — К., 1992. — С.954—194; *Енциклопедія українознавства. — Львів, 1993. — Т.1. — С.380.**

⁸ *Оляничин Д. Опис подорожі шведського посла на Україну 1656—1657 рр. // ЗНТШ. — 1937. — Т.154.*

⁹ Там само.—С.65—67.

¹⁰ Цит. за: *Січинський В. Вказ. праця. — С.95.*

¹¹ Див: *Мыцьк Ю.А. Записки иностранцев как источник по истории Украины. — С.26—30.*

¹² *Pastorius J. Bellum scytico-cosacicum seu de conjuratione Tartarorum, Cosacorum et plebis Russiae contra regnum Poloniae. — Dantisci, 1652.*

¹³ Див: *Плохий С.Н. Источники сведений труда И.Пасторня «Война скифо-казацкая» о начальном периоде Освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг. // Исследования по истории русско-германских отношений. — Днепропетровск, 1978. — С.164—170.*

¹⁴ *Erasmus Francisci Neuer polnischer Florus das ist richtige und glaubwürdige Erzalung der blütiger Kriege.*—Nuznberg, 1666.

¹⁵ *Theatrum cosmographico-historicum oder der Welt-Courier...* — Augsburg, 1688.

¹⁶ *Пуффендорфій С. Введеніє в гісторію європейскую.*—СПб, 1711.

¹⁷ Цит. за: *Січинський В. Вказ. праця. — С.118.*